

Проф. дфн Ана Стойкова
Институт за литература – БАН

СТАНОВИЩЕ

за дисертационния труд на Мария Красимирова Антонова-Вапцарова

„КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ. ПОУЧИТЕЛНИ СЛОВА. ЖАНРОВИ И СТИЛИСТИЧНИ РАКУРСИ“

за присъждане на научната и образователна степен „доктор“

Дисертационният труд на Мария Вапцарова е посветен на поучителните слова на Климент Охридски и, по-специално, на тяхната жанрова специфика от гледна точка на реторическия подход на автора. Тези произведения на видния старобългарски писател досега не са били обект на отделно монографично проучване и тъй като те представляват значителна по обем и рецепция част от творчеството му, темата на дисертацията е съвсем актуална. Основната цел на труда, посочена в увода от авторката, е да представи цялостна картина от възможно най-много гледни точки върху избрания литературен материал. Може да се каже, че тази цел е постигната, като е намерен нов, различен подход към тази на пръв поглед добре позната и експлоатирана тема. Успехът на дисертацията се дължи както на положения от Мария Вапцарова огромен труд, така и на уменията ѝ да използва значителна по обем научна литература, свързана с различни аспекти от изследването. Тя пристъпва към разглеждането на учителните творби на един от най-значителните старобългарски автори, Климент Охридски, известен със специфичния си стил, съчетаващ емоционална експресивност и достъпност на изложението, като се опитва да намери собствен път в интерпретацията на текстовете му. В проучването на Климентовата реторика авторката има предшественици, но тя не повтаря направеното от тях, а търси своя гледна точка и предлага анализ, базиран върху теоретичните основи на античната реторика и включващ наблюдения върху жанра, стила и тематичния обхват на творбите.

Изследването съдържа увод, четири глави, заключение и обширно приложение. Първа глава въвежда в проблематиката, като представя културния контекст на времето, по което работи Климент Охридски. Авторката се спира последователно на характерните особености на реторическия жанр във Византия, в Западна Европа, в Моравия и в България през IX в. Намирам за важни по отношение на изследвания материал теоретичните постановки, извлечени от трудовете на Августин Блажени и

папа Григорий Велики, които оказват силно влияние върху развитието на християнската риторика. За съжаление обаче, реферативно написаните очерци върху спецификата на отделните европейски региони, с които е свързан житейският и творчески път на Климент, като цяло са доста повърхностни и почиват върху несистематично представени твърдения, почерпани от случайно подбрани изследвания, а някои от тях са и доста спорни. Ето защо някои въпроси, които по принцип стоят встрани от основната тема на труда (например за състоянието на Моравската църковна организация и франкското влияние върху нея, за произхода на християнската терминология в старобългарския език, за употребата на библейски цитати в творчеството на средновековните писатели и в частност у Климент Охридски, за характера на Отеческите книги, преведени от Методий, и др.), са представени некомпетентно, донякъде наивно, а понякога и невярно, и може би не би трябвало да бъдат обект на разглеждане тук.

Във втората глава М. Вапцарова разглежда теоретичните основи на реториката и нейната рецепция през Средновековието, като обръща внимание върху някои важни въпроси – невъзможността да се реконструира оригиналният текст на Климентовите слова, дължаща се както на късните преписи, по които познаваме текста им, така и на разликите между устната и писмената реч – двете форми, в които съществуват проповедите; видовете проповед според тяхната форма (структура и композиция), съдържание и функция и др. Намирам за много важни въпросите, свързани с използваните в изследванията върху реторичната проза термини, но техният преглед, анализ и направените изводи са като цяло недобре систематизирани и не дават достатъчно ясна представа за причините, обосновавали избора на авторката за употребата на един или друг термин в нейния труд.

Третата глава, посветена на реторичния анализ на Климентовите поучителни слова, е най-съществената част от дисертацията. Във встъплението към нея М. Вапцарова посочва принципите, въз основа на които прави проучването си – теоретичните обобщения, направени от някои изследователи, и съвременните на Климент трудове по реторика, които са се ползвали с най-голяма популярност – преди всичко *Прогимназмата* на Афтоний Антиохийски. Важна уговорка, която авторката прави, е, че не би трябвало в Климентовите произведения да се търсят строго приложени правилата на античната реторична традиция, а по-скоро тяхната свободна творческа адаптация. Като взема предвид всички поучителни слова на старобългарския писател – както сигурно Климентови, така и приписвани нему, за конкретното

проучване тя все пак избира десет творби, тъй като според нея „в тях има достатъчно материал, за да могат да се изведат изводи за реторическите техники, които Климент Охридски е използвал“. Анализът на словата е изложен последователно в отделни подглави, които имат симетрична структура, включваща различните страни на изследвания обект. Представени са основните три части, от които се състои реторичната творба: 1) подбор на материала и аргументацията (*inventio/εὑρεσις*, наричан тук „откриване на материала“); 2) диспозиция, т.е. разположение или ред на изложение на материала (*dispositio/τάξις*), и 3) словесно изразяване (*elocutio/λέξις*), т.е. подбор на думите и риторическите фигури, които формират стила. При анализа на тези части, при всяко от словата, авторката използва обширни примери от оригиналния старобългарски текст, което прави изложението ѝ по-ясно и убедително. Разглеждайки последователно съставните композиционни елементи на отделните текстове, М. Вапцарова навсякъде припомня какъв е характерът на използваната реч, назовавайки го със съответния латински термин, чрез което извежда на преден план структурата на словото и изтъква стилистичните му особености. Специално внимание тя обръща на библейските цитати, използвани от Климент – както на преките, така и на техните перифрази – като търси функцията им във всеки отделен случай.

Един от интересните изводи в труда е, че в поучителните си слова известният старобългарски писател не следва класическата четириделна структура на реторичния текст: увод (*exordium*), тезис (*propositio*), доказателства (*probatio*) и заключение (*peroratio*), а всяко от словата е структурирано по различен начин, защото реализира различен, специфичен замисъл. Същевременно, обръща внимание авторката, той борави с много богат инструментариум от реторически техники, които понякога смесва и трансформира в зависимост от конкретната цел на изказа. Що се отнася до употребата на видовете риторична реч, М. Вапцарова стига до заключението, че в поучителните слова на Климент се наблюдават, освен основният съвещателен модус, елементи от тържествената и съдебната реч, т.е. словата се отличават с жанрова хибридность; тази специфика, смята тя, е обусловена от основите тематични ядра в произведенията – приканване към праведен живот и към посещаване на църковните служби, както и разясняване смисъла на основните християнски догми и на библейската и църковната история. Сравнявайки реторическите подходи в творчеството на двамата най-изявени християнски проповедници на Изток и на Запад – Йоан Златоуст и Августин Блажени, авторката стига до интересното заключение, че в някои от изследваните поучителни слова могат да се открият елементи и от двете традиции, което според нея придава

специфичен характер на старобългарската проповедническа традиция, създадена от Климент Охридски.

Непременно трябва да се споменат и обширните приложения, включващи реферативно представено кратко обобщение на историята на развитието на античната проповед, изложение на особеностите на отделните реторически жанрове и използваната в научната литература терминология за описанието им, както и таблици, в които е подробно очертана структурата на изследваните поучителни слова на Климент; много полезни са поместените тук старобългарски текстове на анализирани слова, в които са отбелязани частите, представящи отделните реторичните елементи в структурата на творбите.

Независимо от известни несполуки в теоретичните глави на труда, дисертацията на Мария Вапцарова може да се оцени като методологически новаторско и приносно проучване, дело на млад изследовател с добър научен потенциал и с много добро познаване на обширна специализирана литература. Това ми дава основание убедено да препоръчам на уважаемото Научно жури да присъди на Мария Вапцарова научната и образователна степен „доктор“.

9 април 2020 г.